Ю. А. Пономаренко, к.ю.н., доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ПОКАРАННЯ ТА ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НАСЛІДКІВ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

Розглядаються питання системи заходів кримінально-правового характеру та кримінально-правових наслідків вчинення злочину. Запропоноване розмежування та визначене співвідношення елементів цієї системи.

Рассматриваются вопросы системы мер уголовно-правового характера и уголовно-правовых последствий совершения преступлений. Предложено разграничение и определено соотношение элементов этой системы.

The system of means of criminal law and criminal legal consequences of commiting a crime are considering. The separation has been proposed and the correlation of this system's elements has been defined.

1. Кримінальний закон для позначення передбачених ним засобів реагування на вчинення злочину вживає різні терміни: «покарання» (ч. 2 ст. 1, ч. 2 ст. 2 та ін.); «караність та інші кримінально-правові наслідки» (ч. 3 ст. 3, ч. 2 ст. 4); «кримінальна відповідальність» (ст. 5 та ін.); «правові наслідки» (ст. 9, ст. 35, ст. 78, ст. 88); «інші заходи кримінально-правового характеру» (Розділ XIV Загальної частини Кримінального кодексу (далі –КК); «заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (Розділ XIV[1] Загальної частини КК). При цьому окремі з них мають законодавчі визначення (наприклад, покарання), щодо інших має місце перерахування їх видів (заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб), стосовно третіх – називаються окремі види без констатації закритості переліку (інші заходи кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб), решта – не визначаються і їх складові не називаються (кримінальна відповідальність; кримінально-правові наслідки та ін.). Такий стан речей потребує від правознавчої науки активізації зусиль по зведенню до єдиної системи усіх закріплених у законі кримінально-правових заходів (наслідків), які можуть застосовуватися у зв'язку із вчиненням злочину.

2. Передусім постає питання про розмежування між найбільш загальними з названих вище понять, якими є «заходи кримінально-правового

характеру» та «кримінально-правові наслідки вчинення злочину». На мій погляд, *заходи кримінально-правового характеру* – це передбачені законом засоби впливу на особу у зв'язку із вчиненням злочину, а *кримінально-правові наслідки* – це застосування або звільнення від застосування зазначених заходів. Інакше кажучи, якщо заходи кримінально-правового характеру є певною статичною категорією, то кримінально-правові наслідки характеризують динаміку, процес застосування або незастосування заходів до особи, яка вчинила злочин.

3. Кримінальний закон визначає як кримінально-правові наслідки вчинення злочину, так і кримінально-правові наслідки вчинення окремих суспільно небезпечних діянь, що не є злочинами. Йдеться про суспільно небезпечні діяння неосудних та осіб, які не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. При цьому КК не визначає кримінально-правових наслідків учинення суспільно небезпечних діянь, злочинність яких виключається з інших причин (казус, вибачальна помилка, непереборна сила, непереборний фізичний примус та ін.) У принципі останнє виходить за межі предмета кримінального права як галузі права, проте є цілком допустимим для кримінального законодавства. Предмет останнього, як відомо, може бути і фактично є ширшим за предмет однойменної галузі права.

4. *Заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правові заходи) – це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що підлягають застосуванню судом до фізичної або юридичної особи у зв'язку із вчиненням суспільно небезпечного діяння.* Усі заходи кримінально-правового характеру мають спільні родові ознаки, які дозволяють об'єднати їх в одне поняття, а також відмінні ознаки, які дають підстави в рамках цього поняття розмежовувати дві групи заходів кримінально-правового характеру. Їх спільними ознаками є те, що вони: 1) передбачені виключно кримінальним законом; застосовуються : 2) у примусовому порядку; 3) виключно судом; 4) лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, що, як правило, містить склад злочину; 5) вживаються виключно до тієї фізичної особи, яка таке діяння вчинила, або юридичної особи, від імені або в інтересах якої воно вчинене. Заходи кримінально-правового характеру поділяються на дві групи: 1) кримінальна відповідальність; 2) інші заходи кримінально-правового характеру.

5. *Кримінальна відповідальність – це передбачені кримінальним законом обмеження реалізації прав і свобод особи за вчинення нею кримінального правопорушення (злочину)*. Кримінальну відповідальність скла-

дають її заходи, якими є: 1) покарання; 2) заходи, що підлягають застосуванню замість покарання при умовному звільненні від нього (ст. 76 КК); 3) судимість.

6. *Інші заходи кримінально-правового характеру – це передбачені кримінальним законом примусові заходи, що застосовуються судом до фізичної або юридичної особи з метою усунення умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечних діянь.* До інших заходів кримінально-правового характеру належать дві групи заходів: 1) інші (крім кримінальної відповідальності) заходи кримінально-правового характеру для фізичних осіб; 2) заходи кримінально-правового характеру для юридичних осіб.

7. За чинним кримінальним законодавством до інших заходів кримінально-правового характеру щодо фізичних осіб прямо віднесені: 1) примусові заходи медичного характеру (статті 92–95 КК); 2) примусове лікування (ст. 96 КК); 3) спеціальна конфіскація (ст.ст. 96^1 і 96^2 КК). Окрім того, їх ознаки притаманні і примусовим заходам виховного характеру (частини 2, 3, 4 ст. 105 КК), що дає підставу також класифікувати їх як інші заходи кримінально-правового характеру для фізичних осіб. До заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб віднесені: 1) штраф (ст. 96^7 КК); 2) конфіскація майна (ст. 96^8 КК); 3) ліквідація (ст. 96^9 КК).

8. *Кримінально-правові наслідки вчинення злочину – це передбачені кримінальним законом випадки застосування до особи, яка його вчинила, кримінальної відповідальності, або інших заходів кримінально-правового характеру, або звільнення такої особи від застосування цих заходів.* Кримінально-правові наслідки вчинення злочину можуть полягати у: 1) застосуванні (покладенні) кримінальної відповідальності без застосування інших заходів кримінально-правового характеру; 2) застосуванні (покладенні) кримінальної відповідальності із застосуванням інших заходів кримінально-правового характеру; 3) звільненні від кримінальної відповідальності без застосування інших заходів кримінально-правового характеру; 4) звільненні від кримінальної відповідальності із застосуванням інших заходів кримінально-правового характеру.

9. *Кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння – це передбачені кримінальним законом випадки застосування до особи, яка його вчинила, або іншої особи (юридичної) певних заходів кримінально-правового характеру (крім кримінальної відповідальності) або звільнення такої особи від застосування цих заходів.* Для фізичної особи кримінально-правові наслідки вчинення суспільно небезпечного діяння можуть полягати у: 1) застосуванні до неосудного примусових заходів

медичного характеру зі спеціальною конфіскацією або без такої; 2) застосуванні до особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, примусових заходів виховного характеру зі спеціальною конфіскацією або без такої; 3) звільненні неосудного від застосування до нього примусових заходів медичного характеру із застосуванням спеціальної конфіскації або без такої; 4) звільненні особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, від застосування до неї примусових заходів виховного характеру із застосуванням спеціальної конфіскації або без такої. Для юридичної особи кримінально-правові наслідки вчинення її уповноваженою особою від її імені (в окремих випадках – і в її інтересах) окремих видів злочинів можуть полягати у: 1) застосуванні заходів кримінально-правового характеру для юридичних осіб; 2) звільненні від застосування таких заходів (ст. 96^5 КК).

10. Викладене дає підставу для висновку про те, що чинним законодавством передбачено достатньо широкий набір кримінально-правових засобів та наслідків реагування на вчинення злочинів та незлочинних суспільно небезпечних діянь. Разом із тим окремі з них недостатньо узгоджені між собою, у деяких випадках мають місце прогалини у правовому регулюванні, що в цілому обумовлює певну розбалансованість у досліджуваній системі. З огляду на це завданням науки кримінального права є подальше розроблення механізмів узгодження окремих елементів цієї системи в законотворчій практиці й формулювання пропозицій щодо поліпшення якості кримінального закону як інструмента протидії злочинності.

З. А. Загиней, к.ю.н., доцент, начальник відділу досліджень проблем злочинності у сфері службової діяльності та корупції Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України

ВИПРАВДАНИЙ РИЗИК (ст. 42 КК УКРАЇНИ): ДО ПРОБЛЕМИ РОЗУМІННЯ

Розглядаються проблеми розуміння виправданого ризику як обставини, що виключає злочинність діяння. Запропоновано зміни до ст. 42 КК України, спрямовані на те, щоб законодавче формулювання виправданого ризику було максимально наближеним до загальновживаного значення слова «ризик».